

u s u l g e r e ğ i

Vartuhi Kalantar (1895-1978), Hapishane-i Umumi'de geçirdiği iki buçuk yıllık mahkûmiyetini (1915-1918) ve bu döneme ait anılarını, ilk kez 1920-1921 yılları arasında *Getronagan pandin gineru pajini* [Hapishane-i Umumi Kadınlar Koğuşu] adıyla *Hay gin* dergisinde yayımladı. Kalantar'ın on altı sayıda tefrika edilmiş yazıları, bir Ermeni kadın mahkûmun İstanbul Merkez Hapishanesi'ne dair izlenimleriyle harmanlanmış, eşsiz bir tanıklık olarak karşımıza çıkıyor.

Vartuhi Kalantar'ın hapishane anıları, ilk kez 2022 yılında Aras Yayıncılık tarafından kitaplaştırıldı. Bu kitap ise *Getronagan pandin gineru pajini*'nin tam çevirisidir.

Orijinal metinde Türkçe yazılmış kelimeler italik dizildi. Yazarın latin alfabesiyle kaleme aldığı sözcükler korundu.

Çevirmene ait dipnotlar [ç.n.] şeklinde belirtildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

HAPİSHANE-İ UMUMİ
KADINLAR KOĞUŞU
(1920-1921)

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdıvyal Palas 231/Kat 1
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 44967

ARAS - UÇU 305

Hapishane-i Umumi Kadınlar Koğuşu (1920-1921)
Vartuhi Kalantar
Getronagan pandin gineru pajini

Çeviri
Artun Gebenlioğlu

Editör
Betül Bakırcı

Kapak Tasarımı
Melisa Arsenyan

Kapak Fotoğrafı

Hapishane-i Umumi'nin yıkıntılarının önünde iki kadın.
(İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Koleksiyonu)

ISBN 9786257460446

Baskı ve Cilt

Sena Ofset, Yakuplu Mahallesi 194. Sokak Blok No: 1
İç Kapı No: 465 Beylikdüzü-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

Temmuz 2024, İstanbul

LERNA EKMEKÇİOĞLU'NUN ÖNSÖZÜYLE

**HAPİSHANE-İ UMUMİ
KADINLAR KOĞUŞU**
(1920-1921)

❧ VARTUHI KALANTAR ❧

ERMENİCEDEN ÇEVİREN
ARTUN GEBENLİOĞLU

VARTUHI KALANTAR
(1895-1978)

Vartuhi Kalantar

2 Şubat 1895'te Bursa'da doğdu. Babası Tavit Kalantaryan, Osmanlı Ermenilerinin hem ilkokul hem ortaokul seviyesinde eğitim veren ilk karma okulu olan Kalantaryan Okulu'nun sahibiydi. Annesi Takuhi Kalantaryan, İstanbul'daki Mezburyan Yatılı Kız Okulu'nda okumuştur. O da bir eğitimciydi. Kalantaryan ailesi 1908 yılında İstanbul'a taşındı. Vartuhi Kalantar, 1911 yılında lisans eğitimi almak için Lozan'a gitti, burada edebiyat ve tarih alanlarında ihtisas yaptı. Yükseköğrenimine Leipzig Üniversitesi'nde antik çağ tarihi ve pedagoji alanlarında devam etti. Birinci Dünya Savaşı başladığı esnada, yaz tatili için İstanbul'a gelmişti. Ailesini yalnız bırakmamak için İstanbul'da kalmaya karar verdi. Bu sırada bir ihbar sonucu evleri basıldı ve ailesiyle birlikte tutuklandı. Babasıyla Vartuhi, neredeyse üç yıl boyunca Hapishane-i Umumi'de hapsedildi. 1918'de serbest kaldı. Savaştan sonra toplumsal yardım faaliyetlerine katıldı ve *Hay gin* dergisinde yazmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk modern hapishanesi olan Hapishane-i Umumi'de geçirdiği günlere ve izlenimlerine dair anıları, Vartuhi'nin bir yazar olarak tanınmasına vesile oldu. 1921'de annesinin ölümünün ardından Amerika'ya göç etti ve doğduğu ülkeye bir daha dönmedi. Siyaset ve tarih alanında, İngilizce ve Ermenice pek çok çalışmaya imza attı. 1978 yılında Washington'da öldü ve Washington National Cemetery'e defnedildi.

İçindekiler

Kadınlar Koğuşu'nun <i>Siyasi</i> Matmazeli Vartuhi Kalantar Nalbantyan (Zarevant) <i>Lerna Ekmekçioğlu</i>	9
Vartuhi Kalantar'ın Anılarıyla Hapishane-i Umumi'ye Bakmak <i>İzzet Umut Çelik</i>	29
İlk Akşam.....	47
Gardıyanlar.....	59
Acem Atiye.....	66
Arap Fatma.....	75
Muhacir Feride.....	79
Sinem'in Çöküşü.....	82
"Karavana Başına!".....	85
Kabul Günü.....	88
Görüş Günü.....	92
Gündüzler ve Geceler.....	94
Geceler.....	97
Doktorlar ve Eczacılar.....	100

Kadınlar Koğuşu'nun Siyasi Matmazeli Vartuhi Kalantar Nalbantyan (Zarevant)¹

LERNA EKMEKÇİOĞLU²

Vartuhi Kalantar adına ilk kez 2005 yılında tez çalışmam kapsamında, Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde yayımlanan *Hay gin* dergisini araştırırken rastladım. *Hay gin*'in 1920 tarihli sayısı, Vartuhi Kalantar'ın “hapishane anılarını” yakın zamanda tefrika halinde yayımlayacağını duyuruyordu.³ Okuduklarım daha ilk anda beni şaşkına çevirmeye yetmişti. Ermeni bir kadının hapishane anıları! Duyuruda Kalantar'ın fotoğrafına da yer verilmişti. Süslü, büyük şapkası ve masum görüntüsüyle, tecrübesiz, umut dolu ve en önemlisi hayatından memnun bir genç kadın. Bu kadının iki buçuk yıl boyunca, savaş henüz başlangıç aşamasındayken ve Ermenilere yönelik kıyım çoktan başlamışken Hapishane-i Umumi'nin Kadınlar Koğuşu'nda kaldığını hayal etmek zordu. Osmanlı otoriteleri, lisans eğitimi almak için gittiği Lozan'dan ailesine gönderdiği milliyetçi-vatanperver içerikli mektupları nedeniyle onu hainlikle suçlamıştı. Kalantar, bütün ailesiyle birlikte tutuklanarak Divan-ı Harp'te yargılandı. O esnada henüz yirmi yaşındaydı. Bu kadarı bile sıradışıydı. Hayatta kalıp

---

1 Bu yazı, Vartuhi Kalantar'ın 2022 yılında Aras Yayıncılık tarafından yayımlanan *Getronagan pandi ginerun pajini* [Hapishane-i Umumi Kadınlar Koğuşu] kitabı için Lerna Ekmekçioğlu'nun kaleme aldığı önsözün gözden geçirilmiş çevirisidir.

2 Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde McMillan–Stewart Tarih doçenti ve Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları bölüm başkanı.

3 *Hay gin*, no. 1 ve no. 6, 16 Ocak 1920.

hapishane günlerini detaylıca anlatması ve bu anıların dönemin en feminist süreli yayını olan *Hay gin*'de yayımlanması ise gerçekten şaşırtıcıydı.

Vartuhi Kalantar'ın anıları ilk kez kitap olarak yayımlanıyor. Bu anılar daha önce *Hay gin* dergisinde, 1920'nin ortalarından 1921'in ortalarına kadar 16 sayıda tefrika edilmişti.⁴ Kalantar, 1915'in baharında tutuklanan tek kadındı. Babasıyla birlikte, 24 Nisan 1915'te tutuklanan diğer Ermeni entelektüellerin ve seçkinlerin de getirildiği Hapishane-i Umumi'ye gönderildi.⁵ *Amenuyn daretsuytsi*'nin (Herkesin Almanığı) 1915 tarihli sayısında yer alan yazısından dolayı bir yıl hapse mahkûm edilmiş Teotig de Mart ayından beri orada tutuluyordu. Aynı şekilde, Hayganuş Mark'ın eşi Vahan Toşigyan da 1914'ün sonundan ya da 1915'in başından beri orada, tecrit edilmiş bir halde yaşıyordu. Teotig *Amenuyn daretsuytsi*'nin 1920'deki sayısında, 25 sayfalık bir yazıyla tutukluluğunu, davanın görülme sürecini ve hapishane hayatına dair izlenimlerini anlattı.⁶ Muhtemelen Hayganuş Mark, Teotig'in kaleme aldığı yazıları okuduktan sonra Vartuhi'ye anılarını yazmasını ve bu anıları yayımlatmayı telkin etti.

---

4 İlk yayımlanma tarihi için bkz., *Hay gin* sene 1, no. 9 (1 Mart 1920). Son yazı için bkz., *Hay gin* sene 2, no.12 (16 Nisan 1921).

5 1871'de açılan hapishane, 1939'da yıkılır. Osmanlı'nın ilk modern hapishanesi olarak kabul edilir. Mehterhane adıyla da bilinir. Bina kimi zaman Sultanahmet Meydanı'nda bulunan, halihazırda "Four Seasons Hotel" olarak hizmet veren Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi ile karıştırılır.

6 Teotig, "Pandi yev aksori dariner" [Hapishane ve Sürgün Yılları], *Amenuyn daretsuytsi* 1916-1920 [Herkesin Almanığı], s. 211-264.

Vartuhi Kalantar'ın hapishane anıları, bu alanda yazılmış eserler arasında epey önemli bir konuma sahip zira Osmanlı hapishanelerini anlatan, bildiğimiz neredeyse tüm yazılar ya oradaki sorumluların ya da dış gözlemcilerin tutanaklarından oluşuyor. Öte yandan, Ermenilerin bu alana önemli katkıları olduğunu söyleyebiliriz. Mesela Teotig dışında, Kasım 1915'te tutuklanmış ve üç ay boyunca Van'ın Merkez-i Umumi Hapishanesi'nde kalmış Ardaşes Solakyan'ın da hapishane anıları mevcut.⁷ 1902 yılında iki ay boyunca aynı hapishanede kalmış Vahan Tekeyan da aynı şekilde anılarını kayıt altına almıştı.⁸

Elinizdeki kitap, Ortadoğu'da bir kadının kaleminden çıkmış ilk hapishane anıları olma niteliğini taşıyor. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar mahpus kadınlar, alışıldığı üzere, eğitimsiz ve adi bir suç işlemiş insanlardan oluşuyordu. Dahası, tecrübelerini tarihsel hafıza açısından pek değerli görmüyorlardı. Bu açıdan, bir mahpus kadın tarafından yazılmış bu hatırat, aynı zamanda Ermeni kadınlarca yazılmış ve tarafımızca bilinen iki hapishane hatıratından biri olma özelliğini de taşıyor. Diğeri ise bir Doğu Ermenisi olan Gümrülü Elen Püzant'a (Yeğisapet İstanboltsiyan, 1895-1970) ait. Kendisi Aralık 1920'de yönetimi ele geçi-

---

7 Ardaşes Solakyan, *Pandayin huşer (Vani getronagan pandi zımdan. 1914 t. noyemperi 14-its 1915 t. pedrvari 14...)* [Mapusluk Anıları (Van Merkez Hapishanesi Zindanı. 14 Kasım 1914'ten 14 Şubat 1915'e...)], Erivan: Zankag 97, 2002.

8 Vahan Tekeyan, "Pandyeğpayrneri" [Hapishane Arkadaşları], *Şırag*, no. 24, 1909. Bunların dışında Simpad Pürad'ı da anmak gerekir. Eşiyle birlikte uzun yıllar Maraş Hapishanesi'nde kaldıktan sonra *Pande pand, badmagan veb 1890-1895* [Hapishaneden Hapishaneye, Tarihi Roman 1890-1895] (İstanbul: Jamanagi madenaşar, 1910) adlı bir roman kaleme almıştı.

ren Bolşeviklerin Ermeni Devrimci Federasyonu'nu (Taşnaksutyun) dağıtarak parti üyelerini tasfiye etmesi üzerine Erivan'daki Çega Hapishanesi ve Merkez-i Umumi'de birkaç Taşnak üyesi kadınla birlikte tutuklu kalmıştı.⁹

Vartuhi Kalantar, edebi alandaki üretimini 1922 yılında Amerika'ya yerleştikten sonra da sürdürmüştü. Ömrünün sonuna dek birçok süreli yayında, yüzlerce Ermenice ve İngilizce yazı kaleme aldı. 1923'te Zaven Nalbantyan'la evlendikten sonra, ortak bir şekilde "Zarevant" mahlasını kullanmaya başladılar ve birlikte *Birleşmiş ve Bağımsız Turan: Türkler Ne Planlıyor?*¹⁰ adlı önemli bir çalışmaya imza attılar.

Vartuhi Kalantar Nalbantyan Kimdir?

Vartuhi Kalantar 2 Şubat 1895'te Bursa'da doğdu.¹¹ Eğitimci bir annenin ve babanın kızıydı. Bir Rusya Ermenisi olan babası Tavit Kalantaryan, Ermeni okullarında ders vermek için Osmanlı topraklarına gelmişti. Amacı, taşrada

---

9 Püzant'ın hatıratı daha kısadır. "Hayuhineri Yerevani çegayi pandum" [Erivan'ın Çega Hapishanesi'nde Ermeni Kadınlar] adıyla iki parça halinde yayımlanmıştır. Bkz., *Hayrenik* (aylık dergi), sene 43, no. 8, Ağustos 1965 ve no. 9, Eylül 1965.

10 Zarevant, *Miatsyal angakh Turanya: İnç gi dzrakren Turkeri*, (Yayıncı yok, 1926). Eser İngilizce, Rusça, Arapça ve Farsçaya çevrilmiştir. "Zarevant" Urmiye Gölü'nün yakınlığında yer alan, Ermenilere ait eski bir yerleşim yeridir. Bu ismi, kadim Ermeni tarihi alanında uzmanlaşmış Vartuhi'nin bulmuş olması kuvvetle muhtemel.

11 Ölümünden sonra yayımlanan kısa otobiyografisinde ("Vartuhi Kalantar Nalbantyan, Gyank u kordzuneutyun" [Vartuhi Kalantar Nalbantyan, Hayatı ve Faaliyetleri], *Hayrenik*, 18 Temmuz 1979.) ve mezar taşında doğum yılı 1895 olarak geçer. Ancak Amerika'daki göçmenlik kayıtları, özellikle Ellis Adası'na giriş belgeleri (11 Kasım 1921) ve vatandaşlığa kabul dilekçesinde (19 Aralık 1928) Kalantar'ın doğum yılı 1893 olarak verilmiştir.

yaşayan Ermenilerin Türkleştirilme projesine mâni olmaktadır. Bu konuda, birçok proto-milliyetçi Doğu ve Batı Ermeni aydınının taşıdığı kaygıyı paylaşıyordu.¹² Annesi Takuhi Manisalıyan, yedi kız çocuğundan dördünü 1880'li yıllarda eğitim almaları için İstanbul'daki Mezburyan Kız Yatılı Okulu'na gönderen Ankaralı bir aileden geliyordu.¹³ Takuhi mezun olduktan sonra Trabzon'a geçti ve oradaki Ermeni Kız Okulu'nun müdiresi oldu. 1889'da şehrin Ermeni okullarının faaliyetlerini denetleyen Tavit Kalantaryan'la evlendi. Daha sonra Tavit, modern pedagojik sistemleri uygulayacağı Kalantaryan Okulu'nu kurmak üzere Bursa'ya geçti. Tavit, Viyana ve Leipzig'de felsefe ve pedagoji eğitimi almıştı.¹⁴ Kalantaryan Okulu, Osmanlı Ermenilerinin hem ilkokul hem ortaokul seviyesinde eğitim veren ilk karma okuluydu. Kurum, çağdaşları tarafından bir "feminist inisiyatif"¹⁵ olarak da anılıyordu. 1908'deki Jöntürk Devrimi'nin ardından, Tavit'e oldukça zorlu bir görev olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Ermeni okulların müfettişliğini yapma görevi teklif edildi ve ailecek başkente yerleştiler.

İstanbul'da geçirdikleri üç yılın ardından, kızları Vartuhi lisans eğitimi için Avrupa'ya gitti. Lozan Üniversitesi

---

12 Kalantaryan ailesi hakkında ek bilgi için bkz., Arkam Ayvazyan, *Kineved koğtn: Badmazkakragan agnarg lusangarçagan badmakirk* [Şarapla Dolu Koğtn: Tarih ve Etnografyaya Dair Resimli Kitap], Eriyan: Yayıncı yok, 2006, s. 195.

13 Zaruhi Bahri, "Digin Takuhi Kalantar" [Takuhi Kalantar Hanımefendi], *Hay gin*, sene 2, no. 15 (1 Haziran 1921). Vartuhi'nin iki teyzesi, Mısır'daki Manisalıyan Kız Okulu'nun kurucusudur.

14 Tavit Kalantaryan, Eçmiadzin'deki Kevorkyan ve Tiflis'teki Nersesyan okullarında da çalışmıştır. Vartuhi Kalanlar, "Cıştım mı" [Bir Düzeltme], *Hayrenik*, sene 6, no. 2 (62), Aralık 1927, s. 124-128.

15 Anonim, "Kalantaryan varjaran I Brusa" [Bursa'daki Kalantaryan Okulu], *Manzume-i Efkâr*, no. 678, 31 Haziran 1903.

si'nde, ünlü yazar ve Ermeni Devrimci Federasyonu'nun idarecilerinden Avedis Aharonyan'ın kanatları altında edebiyat ve tarih öğrenimi gördü.¹⁶ Lozan'dayken, Ermeni öğrenciler ve siyasi figürlerle birlikte devrimci düşünceyi benimsemeye başladı. Vartuhi zaten babası vesilesiyle taşralı Ermenilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle başlayan, özyönetim ve hatta bağımsızlığa uzanan Ermeni davasından haberdardı.¹⁷ En konvansiyonel ifadeyle, Ermeni bir "devrimci" olmak Osmanlı idaresini ve zulmünü kamusal alanda protesto etmek anlamına gelirken, Vartuhi, 1934'teki bir yazısında "gerçek devrimcilerin" zalime karşı silah kuşananlar olduğunu belirtiyordu.¹⁸

Lozan'da Jöntürk hareketine yakınlık duyan Türk gençleriyle karşılaşan Vartuhi, siyasi olarak daha radikal bir yöne evrildi.¹⁹ Geleceğin kurtarılmış Ermenistan'ında tarih

16 Tavit Kalantaryan ve Avedis Aharonyan arasındaki ilişki geçmişe dayanır. Aharonyan İğdir'da ilkokul öğrencisiyken, Tavit onun öğretmenliğini yapar. Kapsamlı bilgi için bkz., Vartuhi Kalantar Nalbantyan, "Kani mı namagner Avedis Aharonyane" [Avedis Aharonyan'dan Birkaç Mektup], *Hayrenik*, sene 43, no. 1, Ocak 1965.

17 Vartuhi, Ermeni devrimi üzerine pek çok yazı kaleme almıştır. Bkz., "Madteos Mamuryan vorbes kağakagan kroğ" [Politik Bir Yazar Olarak Madteos Mamuryan], *Hayrenik* (aylık dergi), sene 5, no. 4, Şubat 1927. Bu konunun güncelliğini daima korumuş olduğuna işaret edecek şekilde, 1974 yılında *Hayrenik* gazetesi yazıyı tekrar basmıştır (7-9 Mart, 1974, sene 75, no. 18644-46).

18 "Two Fundamental Attitudes and an Independent Opinion" [İki Temel Tavr ve Bağımsız Bir Fikir], *Hayrenik* (haftalık dergi), sene 1, no. 1, 1 Mart 1934, s. 3.

19 Vartuhi'nin 1912 yılında Lozan'dayken Nail adında Türk milliyetçisi bir öğrenciyle arasında geçen, Osmanlı kimliği ve Türklük üzerine bir tartışma için bkz., "Turk yev hay dialogner: Dialog 1 – Lozan, Zvitserya, 1912" [Türk ve Ermeni Diyalogları: Diyalog 1 – Lozan, İsviçre, 1912], *Hayrenik* (aylık dergi), sene 44, no. 4, Nisan 1966, s. 1-16.

hocası olma hayalleri kuruyordu. Antik çağ tarihi ve pedagoji alanlarında Leipzig Üniversitesi'nde –Lozan'dan sonra buraya geçmişti– sürdürdüğü yükseköğrenimi, yaz tatilinde İstanbul'dayken patlak veren Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ne yazık ki yarıda kalacaktı. Ailenin tek çocuğu olarak annesiyle babasını yalnız bırakmak istemedi ve savaş bitene kadar Avrupa'ya geri dönmeme kararı aldı. Aslında Vartuhi'nin keman virtüözü olan, Arşavir adında bir erkek kardeşi vardı ancak Arşavir kaza sonucu, henüz 17 yaşındayken hayatını kaybetmişti.²⁰ Vartuhi Kalantar eğitimine devam edemedi zira Mayıs-Haziran 1915'te Osmanlı otoriteleri tarafından tutuklandı.²¹

---

20 Arşavir'in komşu binada yapılan tadilat çalışmaları esnasında, evinin yıkılması sonucunda öldüğünü Zaruhi Bahri'den öğreniyoruz. Binanın sahibi Bahri ailesiydi, Kalantaryanlar ise onların kiracısıydı. Bu felaketten sonra iki aile arasındaki samimiyet pekişti ve Zaruhi Bahri, Vartuhi'ye adeta bir abla oldu. Ömürlerinin sonuna kadar birbirleriyle mektuplaştılar. Bkz., Zaruhi Bahri, *Gyankis vebi* [Hayatımın Romanı], Beyrut, 1955, s. 155.

21 Vartuhi'nin kaleme aldığı anlatı, bütün ailenin birlikte tutuklandığı izlenimini verse de Hapishane-i Umumi arşivlerinde bulunan 4 Ağustos 1917 tarihli belgeye göre, babası Tavit 17 Mayıs 1915'te, Vartuhi ise 17 Haziran 1915'te tutuklanır. (BOA.DH.MB.HPS [Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti],159/35.) Sofya'daki *Hayasdan* [Ermenistan] gazetesi ise 17 Haziran 1915'teki haberinde İstanbul'daki Ermenilere yönelik tutuklanmalara yer verirken Kalantaryanların da tutuklandığını bildirir ve anne Takuhi'nin kızını yalnız bırakmamak için gönüllü olarak kendisini tutuklattığını aktarır. ("Haygagan haladzankı-tserpagalutyunner" [Ermenilere Yönelik Eziyetler-Tutuklamalar], *Hayasdan*, sene 1, no. 28, 17 Haziran 1915.)

Tutuklanma ve Divan-ı Harp

Osmanlı arşiv belgelerinde, Bursa valisi Ali Osman'ın 15 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir olayla ilgili gizli bir telgraf gönderdiğini görürüz. Telgrafa göre, polisler Uncu Krikor'un kızı Hermine'nin okul dosyaları arasında "Türkler aleyhinde bir takım hezeyanlar" içeren bazı yazılar bulur ve başka bir Ermeni'nin tanıklığına dayanarak –Ohannes Aslanyan'ın adı belirtilmeyen kızı– Tavit Kalantaryan adına ulaşır. Vali, Kalantaryan'ın "Ermeni çocuklarını muzır gâyelere sevki i'tiyad etmiş bulunduğunu"²² söyler.

Polis muhtemelen Bursa'dan gelen bu bilgiye dayanarak ya da bunu bahane ederek Kalantaryanların evine baskın düzenledi. Baskın esnasında, Vartuhi'nin ailesine gönderdiği mektupların yanı sıra babasının Avedis Aharonyan ve Doktor Hovhannes Kalantaryan'la yazışmalarını da bulmuşlardı. Hovhannes, Tavit'in İngiltere'de yaşayan kardeşiydi ve uzun zamandan beri İngiliz siyasetçilerle Ermenilerin çıkarları için politik temaslar yürütüyordu. Vartuhi'yi ve ailesini zan altında bırakacak epey "delil" üretilmişti. Böylelikle, Ağustos 1915'in sonunda Divan-ı Harp'e çıkarıldılar.

Vartuhi Kalantar 71 yaşına gelene kadar mahkeme gününü detaylı bir biçimde anlatmadı. Sonrasında, 20 yaşındaki halini şu sözlerle tasvir edecekti: "Ufak ve narin bedeni, kısıcak kıyafeti ve omuzlarının üzerine dökülen bukleleriyle, 'hain bir devrimci'den ziyade küçük bir çocu-

22 BOA. Dahiliye Şifre Kalemi 470/55. *Bursa valisi Ali Osman'dan Dahiliye Nezareti'ne, 15 Nisan 1915.* Söz konusu 1901 tarihli belge, Tavit Kalantaryan ve Kalantaryan Okulu'ndan bir kadın öğretmenin II. Abdülhamid idaresinden şeref madalyası aldığını belirten bir başka belgeyle çelişir. (BOA, İ.TAL. 259/61, 28 Ca. 1319 [=11.09.1901])

ğu andırıyordu.”²³ Yetmişlerine merdiven dayamış babası, kendisinden emin bir biçimde duruyordu. Vartuhi, verdiği kibar cevaplarla hâkim karşısında saflık ettiğini yazıyordu. Annesi Takuhi ise boyun eğmez ve gururlu bir görüntü içindeydi. Masum olduklarını biliyorlardı. Onların tek dileği, Osmanlı Ermenilerinin güvenliği ve rahatıydı. Kalantaryanların Bursa’dan iki öğrencisi de hem tanık hem de sanık olarak mahkemedeydi. Aynı mahkemede bir başka Ermeni daha yargılanıyordu. Vartuhi’nin, Kadıköy’deki bir Ermeni okulunun müdürü olduğunu belirttiği bu kişi, büyük bir ihtimalle Hayk Horasancıyan’dı. Onun suçu ise milliyetçi şarkılar barındıran bir müzik kitabının ofisinde bulunmasıydı.

Savcı, Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğüne ihanet ettikleri suçlamasıyla baba ve kızı için idam talep etti. Buna karşılık Tavit kendisini şu sözlerle savundu: “Atalarımızın topraklarında güven içinde yaşamak ve gelişmekten başka bir arzumuz yok. Sizin sınırlarınız içinde, fakat talan ve kıyım tehdidinden azade biçimde.”²⁴ Ermenice yürüttükleri yazışmaları Türkçeye tercüme eden kişinin İstanbul Polis Teşkilatı İkinci Komiserliği müdürü olan ve Nisan-Mayıs 1915’te İstanbul Polis Şube müdürü Osman Bedri ile birlikte Ermeni aydınlara yönelik tutuklamaları organize eden Reşat Bey olduğunu mahkemede öğrendiler.²⁵

---

23 Vartuhi Kalantar Nalbantyan, “Turk yev hay dialogner, Dialog 2 – G. Bolis, 1915” [Türk ve Ermeni Diyalogları: Diyalog 2 – İstanbul, 1915], *Hayrenik* (aylık dergi), sene 44, no. 4, Nisan 1966, s. 6-13.

24 Asıl metinde tırnak içinde verilmiştir. Ay, s. 8.

25 Ay, s. 10. Mustafa Reşat (Mimaroglu, 1882-1953) İttihat Terakki Partisi’nin bir üyesiydi. 1915’te İstanbul Polis Teşkilatı İkinci Komiserliği’ne müdür olarak atandı. Mülkiye’de Siyaset Bilimi eğitimi alırken Ermenice öğrendi. Ermenilere Türkçe dersi vererek Erme-